

**PENGARUH AGAMA DALAM INTERAKSI DAN
TOLERANSI ETNIK: KAJIAN KES KE ATAS
PELAJAR BUMIPUTERA SABAH DI
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH**

BUDI ANTO MOHD. TAMRING

PERPUSTAKAAN
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

**TESIS INI DIKEMUKAKAN UNTUK MEMENUHI
SYARAT MEMPEROLEHI IJAZAH SARJANA**

**SEKOLAH SAINS SOSIAL
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH
2008**

BORANG PENGESAHAN STATUS TESIS*

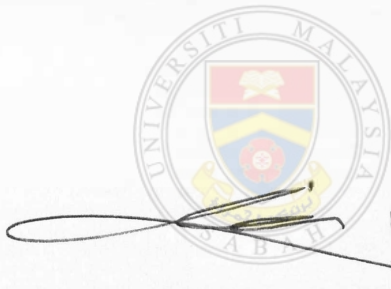
Tajuk: **PENGARUH AGAMA DALAM INTERAKSI DAN TOLERANSI
ETNIK: KAJIAN KES KE ATAS PELAJAR BUMIPUTERA SABAH
DI UNIVERSITI MALAYSIA SABAH**

IJAZAH: **SARJANA SAINS SOSIAL (SOSIOLOGI HUBUNGAN ETNIK)**

SESI PENGAJIAN: **2004-2007**

Saya, BUDI ANTO MOHD. TAMRING mengaku membenarkan tesis sarjana ini disimpan diperpustakaan Universiti Malaysia Sabah dengan syarat-syarat kegunaan seperti berikut:

1. Tesis adalah hak milik Universiti Malaysia Sabah
2. Perpustakaan Universiti Malaysia Sabah dibenarkan membuat salinan untuk tujuan pengajian saya.
3. Perpustakaan dibenarkan membuat salinan tesis ini sebagai bahan pertukaran antara institusi pengajian tinggi
4. TIDAK TERHAD

Disahkan oleh

PERPUSTAKAAN
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

(Penulis: **BUDI ANTO MOHD. TAMRING**)

(TANDATANGAN PUSTAKAWAN)

(Penyelia: **Dr. Kntayya A/L Mariappan**)

Tarikh: 30 Jun 2008

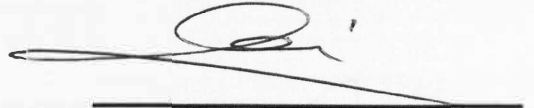
Tarikh: 6/7/08

CATATAN: * Tesis dimaksudkan sebagai tesis Ijazah Doktor Falsafah dan Sarjana secara penyelidikan atau disertasi bagi pengajian secara kerja kursus, atau laporan Projek Sarjana Muda (LPSM)

PENGAKUAN

Saya mengakui bahawa tesis sarjana bertajuk, "Pengaruh Agama Dalam Interaksi Dan Toleransi Etnik: Kajian Kes Ke Atas Pelajar Bumiputera Sabah Di Universiti Malaysia Sabah" adalah hasil kerja saya sendiri kecuali nukilan, ringkasan dan rujukan yang tiap-tiap satunya telah saya jelaskan sumbernya.

26 Mac 2008

BUDI ANTO MOHD. TAMRING

PS 04-003-003

UMS
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

PENGESAHAN

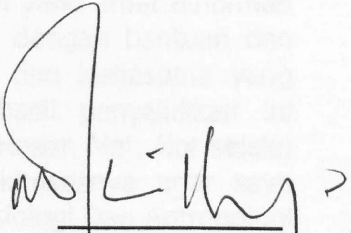
TAJUK: PENGARUH AGAMA DALAM INTERAKSI DAN TOLERANSI ETNIK: KAJIAN KES KE ATAS PELAJAR BUMIPUTERA SABAH DI UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

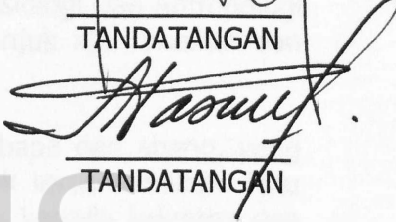
IJAZAH: SARJANA

TARIKH VIVA: 26 MAC 2008

DISAHKAN OLEH

1.   **PENYELIA**
      DR. KNTAYYA A/L MARIAPPAN
2.   **PENYELIA BERSAMA**
      PROF. MADYA. HASAN MAT. NOR

TANDATANGAN

TANDATANGAN

UMS
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

PENGHARGAAN

Bismillahirrahmanirrahim, terlebih dahulu syukur dipanjatkan ke hadrat Ilahi kerana dengan limpah dan kurniaNya tesis ini dapat disiapkan dengan baik. Terima kasih tidak terhingga diucapkan kepada pihak Universiti Malaysia Sabah khususnya Yg. Bhg. Prof. Datuk Dr. Mohd. Noh Dalimin (Naib Canselor Universiti Malaysia Sabah), Prof. Datin Dr. Maryati Mohamed (Dekan Pusat Pengajian Pascasiswazah) dan Prof. Dr. Sabihah Osman (Timbalan Dekan Pusat Pengajian Pascasiswazah) kerana memberi peluang kepada saya melanjutkan pelajaran di peringkat sarjana dan memberi bantuan kewangan (basiswa) sepanjang penyelidikan ini dijalankan.

Setinggi-tinggi penghargaan buat penyelia utama, insan yang amat dihormati Dr. Kntayya A/L Mariappan. Tesis ini hanya dapat disiapkan dengan bantuan dan seliaan dari beliau. Segala tunjuk ajar, nasihat, kesabaran dan kerjasama yang diberikan sepanjang saya menjalankan dan menyiapkan hasil penyelidikan ini diucapkan jutaan terima kasih. Begitu juga buat Prof. Madya. Hasan Mat. Nor selaku penyelia kedua. Terima kasih atas nasihat dan galakkan khususnya agar saya melanjutkan pelajaran ke peringkat sarjana dalam program Sosiologi Dan Antropologi di Sekolah Sains Sosial Universiti Malaysia Sabah. Segala tunjuk ajar, nasihat dan galakkan yang diberikan amat-amat dihargai.

Teristimewa buat insan yang amat dikasihi, iaitu ibu-bapa dan abang, yang banyak memberi dorongan serta bantuan kepada saya untuk terus menimba ilmu dan tanpa jemu mendidik saya menjadi orang yang berguna kepada keluarga dan masyarakat. Sesungguhnya jasa kalian hanya Allah yang mampu membalasnya.

Tidak dilupakan, para pensyarah di Sekolah Sains Sosial khususnya Prof. Madya. Dr. Asmady Idris (Dekan Sekolah Sains Sosial), Prof. Madya. Dr. Rosazman Hussin (Timbalan Dekan Akademik dan Hal Ehwal Pelajar), Dr. Ramzah Dambul (Timbalan Dekan Penyelidikan dan Pembangunan) En. Zaini, En. Ramli Dolah, En. Mustapa, Cik. Jaleha, En. Bilcher, En. Bazli, Prof. Madya. Dr. Ismail, En. Munir, En. Ali Akhbar, En. Poul Porodong, En. Shaffie, Puan Marja, Prof. Madya. Dr. Mohd Nor. Yazid, En. Azman, En. Wan Shawaluddin, En. Fazli dan Prof. Madya Dr. Balakrisnan yang banyak memberikan sokongan dari segi nasihat, sumbangan idea, memberi pinjaman buku-buku rujukan dan kerjasama yang baik sepanjang menyiapkan penulisan tesis ini. Jasa kalian akan dikenang sepanjang hayat.

Terima kasih juga ditujukan buat rakan-rakan khususnya kepada Mansur Tola, Mosli, Kusnadi, Scholastica, Bugan, Soon, Aiza, Suri, Maini, Kak Shida, Raman, Ramli, Armie dan Sheila atas bantuan ketika proses mengumpul data dan sumbangan material yang diberikan sepanjang penulisan tesis ini. Selain itu, setinggi-tinggi penghargaan kepada semua pelajar Universiti Malaysia Sabah yang menjadi responden dalam kajian ini. Tanpa kerjasama kalian penulisan tesis ini mungkin tidak akan berjaya. Terima kasih buat kalian dan semoga berjaya dalam pelajaran dan bidang yang diceburi.

BUDI ANTO MOHD TAMRING
Sekolah Sains Sosial Universiti Malaysia Sabah

ABSTRAK

PENGARUH AGAMA DALAM INTERAKSI DAN TOLERANSI ETNIK: KAJIAN KES KE ATAS PELAJAR BUMIPUTERA SABAH DI UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

Kajian ini membincangkan persoalan etnisiti di Sabah. Secara khususnya, dengan menggunakan sampel kajian yang terdiri daripada golongan pelajar bumiputera Sabah (Kadazandusun dan Bajau) yang menuntut di Universiti Malaysia Sabah, kajian ini cuba memahami pengaruh agama dalam hubungan etnik yang mereka alami dalam persekitaran sosial pelbagai etnik di universiti. Khususnya kajian ini cuba mengukur tahap interaksi dan toleransi etnik di kalangan mereka dan secara serentak cuba memahami sama ada agama merupakan salah satu faktor utama yang mempengaruhi tahap interaksi dan toleransi tersebut. Dengan berpandukan kaedah pengukuran jarak sosial Borgadus, sejumlah item dalam bentuk pernyataan-pernyataan yang mengukur interaksi dan toleransi etnik telah dibina secara berasingan untuk tujuan ini. Sekaligus, nilai indeks sebagai petunjuk tahap interaksi dan toleransi juga telah digunakan dalam analisis data. Secara keseluruhannya, dapatan kajian menunjukkan tahap interaksi dan toleransi etnik di kalangan pelajar Kadazandusun dan Bajau di Sabah adalah tinggi. Sementara perbezaan agama mahupun tahap keagamaan yang berbeza di kalangan mereka juga jelas tidak mempengaruhi tahap interaksi dan toleransi etnik di kalangan mereka. Tahap interaksi dan toleransi etnik yang tinggi ini tidak dinafikan boleh difahami sebagai menggambarkan tindakan rasional dan sikap pragmatik yang diamalkan pelajar-pelajar ini dalam konteks sosial harian mereka di universiti. Dalam persekitaran sosial pelbagai etnik yang mereka lalui di universiti, tindakan dan sikap sedemikian sudah tentunya lebih relevan dan menguntungkan dari segi pengajian akademik mereka berbanding dengan tindakan dan sikap sempit yang mengutamakan keetnikan masing-masing. Pada masa yang sama penelitian terhadap pengalaman keseluruhan masyarakat pribumi di Sabah juga membantu menjelaskan fenomena ini. Pengalaman hubungan etnik di antara anggota kumpulan-kumpulan etnik pribumi di Sabah juga memperlihatkan interaksi dan toleransi etnik yang tinggi. Ini bermakna, hasil kajian menunjukkan bahawa hubungan etnik di peringkat mikro, iaitu di peringkat hubungan sosial harian di kalangan pelajar di persekitaran kampus universiti juga konsisten dan dapat dihujah sebagai memperkukuhkan penerusan pengalaman hubungan etnik yang mereka warisi di peringkat makro, iaitu di peringkat hubungan etnik masyarakat umum yang lebih luas.

ABSTRACT

This study discusses the questions of ethnicity in Sabah. By using the sample consists of bumiputra students of Universiti Malaysia Sabah, vis-a-vis; Kadazandusun and Bajau; this study attempts to understand the influence of religious factor that exist within the social environment of plural ethnics relations. Specifically, this study sought to measure the level of interaction and ethnic tolerance among the sample studied and concurrently explore whether religion as a prime factor that determine or influence ethnicity. In doing so, based on Borgadus Social Measurement Method, an aggregate of items in the form of several different problem of statements has been purposely designed to measure the level of interaction and ethnic tolerance. In sum, this study found that level of interaction and ethnic tolerance among the bumiputra students of Kadazandusun and Bajau in Sabah are high. Interestingly, the level of religious differences and religiousness among the students does not indicate a significant effect in influencing the level of interaction and ethnic tolerance among themselves. Such phenomenon clearly reflects types of rational actions and pragmatic attitudes possesses by the students in their daily social interaction at the university. These rational actions and pragmatic attitudes obviously relevant to their studies and would benefit them academically. The pattern of social interaction among the sample studied also reflects the form of social interaction and ethnic tolerance of the Sabah society at large. The social experiences of various native ethnic groups in Sabah also manifested the high level of ethnic tolerance and interaction. Therefore, this study has found that ethnic relations at the micro level experienced by the students in the university environment are in accordance with the pattern and types of ethnic relations at the macro level. As such can be argued as consistent with the form of ethnic relations they inherited from the wider social structure of Sabah society.

ISI KANDUNGAN

	Halaman
TAJUK	i
PENGAKUAN	ii
PENGESAHAN	iii
PENGHARGAAN	iv
ABSTRAK	v
ISI KANDUNGAN	vii
SENARAI RAJAH	ix
SENARAI JADUAL	x
SENARAI SINGKATAN	xii
SENARAI LAMPIRAN	xiii
BAB 1: PENGENALAN	
1.0 PENDAHULUAN	1
1.1 MASYARAKAT PELBAGAI ETNIK DI SABAH	2
1.1.1 Komposisi Penduduk	2
1.1.2 Komposisi Agama	5
1.1.3 Petempatan Dan Kegiatan Ekonomi Penduduk	8
1.1.4 Politik Dan Persatuan Sosial	9
1.2 PERMASALAHAN KAJIAN	11
1.3 OBJEKTIF KAJIAN	14
1.4 HIPOTESIS KAJIAN	14
1.5 FOKUS KAJIAN	14
1.6 KEPENTINGAN KAJIAN	15
1.7 STRUKTUR BAB TESIS	16
1.8 KESIMPULAN	17
BAB 2: SOROTAN KAJIAN LEPAS DAN PERSPEKTIF TEORI	
2.0 PENDAHULUAN	18
2.1 SOROTAN KAJIAN LEPAS	18
2.2 PERSPEKTIF TEORI	32
2.2.1 Agama Dari Perspektif Fungsional Dan Konflik	32
2.2.2 Teori Sempadan Etnik Dan Jarak Sosial	34
2.3 KESIMPULAN	40
BAB 3: METODOLOGI KAJIAN	
3.0 PENDAHULUAN	42
3.1 MODEL AWAL KONSEPTUAL PENYELIDIKAN	42

3.2	PENDEKATAN KAJIAN	43
3.3	ALAT PENGUMPULAN DATA	44
	3.2.1 Borang Soal-selidik	44
	3.2.2 Temubual Berkumpulan (<i>fokus group</i>)	44
3.4	PEMILIHAN SAMPEL KAJIAN	45
3.5	DEFINISI DAN PENGOPERASIAN KONSEP	47
	3.5.1 Agama Dan Tahap Keagamaan	47
	3.5.2 Interaksi Etnik	49
	3.5.3 Toleransi Etnik	53
3.6	KAEDAH ANALISIS DATA	56
	3.6.1 Pembinaan Indeks Pengukuran Interaksi Dan Toleransi Etnik	57
3.7	KESIMPULAN	61
BAB 4: PENEMUAN KAJIAN: PENGARUH AGAMA DAN INTERAKSI ETNIK		
4.0	PENDAHULUAN	62
4.1	TAHAP INTERAKSI ETNIK	62
4.2	PENGARUH AGAMA DALAM INTERAKSI ETNIK	71
	4.2.1 Tahap Interaksi Etnik Mengikut Kategori Agama Dan Tahap Amalan Keagamaan	72
	4.2.2 Tahap Interaksi Etnik Merentasi Agama Mengikut Agama Dan Tahap Keagamaan	79
4.3	KESIMPULAN	88
BAB 5: PENEMUAN KAJIAN: PENGARUH AGAMA DAN TOLERANSI ETNIK		
5.0	PENDAHULUAN	92
5.1	TAHAP TOLERANSI ETNIK	93
5.2	PENGARUH AGAMA DALAM TOLERANSI ETNIK	102
	5.2.1 Tahap Toleransi Etnik Mengikut Agama Dan Tahap Keagamaan	102
	5.2.2 Tahap Toleransi Etnik Merentasi Agama Mengikut Agama Dan Tahap Keagamaan	107
5.3	KESIMPULAN	115
BAB 6: PERBINCANGAN DAPATAN KAJIAN		
6.0	PENDAHULUAN	119
6.1	RUMUSAN KAJIAN	119
6.2	IMPLIKASI DAPATAN KAJIAN TERHADAP KAJIAN-KAJIAN LEPAS	123
6.3	PENJELASAN TERHADAP HASIL PENEMUAN KAJIAN	127
6.4	HUBUNGAN ETNIK DI PERINGKAT MIKRO DAN MAKRO DI SABAH	141
6.5	KESIMPULAN	143
BAB 7: PENUTUP		
7.0	PENDAHULUAN	145
7.1	RINGKASAN RUMUSAN KAJIAN KESELURUHAN	145
7.2	MODEL KONSEPTUAL HASIL DAPATAN KAJIAN	146
7.3	BATASAN DAN CADANGAN KAJIAN	148
7.4	KESIMPULAN	148
RUJUKAN		150
LAMPIRAN		160

SENARAI RAJAH

		Halaman
Rajah 3.0	Model Awal Konseptual Penyelidikan	43
Rajah 7.0	Model Konseptual Hasil Dapatan Kajian	147

UMS

UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

SENARAI JADUAL

		Halaman
Jadual 1.0	Jumlah Penduduk Mengikut Kumpulan Etnik Di Negeri Sabah Tahun 2000	3
Jadual 1.1	Jumlah Penduduk Mengikut Agama Dan Etnik Di Sabah 1960	6
Jadual 1.2	Jumlah Penduduk Mengikut Kumpulan Etnik Dan Agama Di Sabah Tahun 2000	7
Jadual 1.3	Taburan Etnik Mengikut Bahagian Di Sabah Tahun 2000	9
Jadual 1.4	Senarai Persatuan Etnik Di Sabah	10
Jadual 3.0	Kerangka Persampelan	46
Jadual 3.1	Pernyataan-pernyataan Mengukur Tahap Keagamaan	48
Jadual 3.2	Pernyataan Mengukur Tahap Interaksi Etnik	50
Jadual 3.3	Pernyataan Mengukur Tahap Toleransi Etnik	55
Jadual 3.4	Contoh Pembinaan Indeks Tahap Interaksi Etnik Responden	58
Jadual 3.5	Contoh Pembinaan Indeks Tahap Interaksi Etnik Responden Secara Keseluruhan	60
Jadual 4.0	Interaksi Etnik Bagi Keseluruhan Responden	63
Jadual 4.1	Indeks Interaksi Etnik Responden Mengikut Beberapa Angkubah Latarbelakang	65
Jadual 4.2	Pergaulan Etnik Responden Sebelum Masuk Universiti	71
Jadual 4.3	Pola Kekerapan Interaksi Etnik Responden Berdasarkan Agama	73
Jadual 4.4	Indeks Interaksi Etnik Responden Mengikut Agama Dan Etnik	74
Jadual 4.5	Pola Kekerapan Interaksi Etnik Responden Berdasarkan Perbezaan Tahap Amalan Keagamaan	77
Jadual 4.6	Pengaruh Tahap Amalan Keagamaan Dalam Interaksi Etnik	78
Jadual 4.7	Interaksi Etnik Merentasi Agama Secara Umum	81
Jadual 4.8	Interaksi Etnik Merentasi Agama Mengikut Kumpulan Agama Dan Etnik Responden	82

Jadual 4.9	Tahap Interaksi Etnik Merentasi Perbezaan Agama Mengikut Tahap Keagamaan Responden	86
Jadual 4.10	Pengaruh Tahap Amalam Keagamaan Dalam Interaksi Etnik Merentasi Perbezaan Agama	87
Jadual 4.11	Pergaulan Antara Agama Responden Sebelum Masuk Universiti	88
Jadual 5.0	Pola Dan Tahap Toleransi Etnik Secara Umum	93
Jadual 5.1	Indeks Toleransi Etnik Mengikut Beberapa Angkubah Kajian	98
Jadual 5.2	Pola Penerimaan Toleransi Etnik Responden Berdasarkan Perbezaan Agama	103
Jadual 5.3	Indeks Toleransi Etnik Mengikut Agama Dan Etnik Responden	104
Jadual 5.4	Toleransi Etnik Responden Mengikut Perbezaan Tahap Amalan Keagamaan	105
Jadual 5.5	Toleransi Etnik Mengikut Tahap Amalam Keagamaan, Agama Dan Etnik Responden	107
Jadual 5.6	Toleransi Etnik Merentasi Agama Secara Umum	108
Jadual 5.7	Toleransi Etnik Merentasi Agama Mengikut Perbezaan Agama Dan Etnik Responden	109
Jadual 5.8	Toleransi Etnik Merentasi Agama Mengikut Tahap Amalan Keagamaan Responden	113
Jadual 5.9	Pengaruh Tahap Amalam Keagamaan Dalam Interaksi Etnik Merentasi Perbezaan Agama	114
Jadual 6.0	Kumpulan Etnik Pribumi Sabah Mengikut Jabatan Muzium Sabah	129
Jadual 6.1	Kumpulan Etnik Pribumi Atau Bumiputera Sabah Mengikut Klasifikasi Kerajaan Persekutuan Malaysia	130
Jadual 6.2	Taburan Penduduk Mengikut Agama Etnik 1970	132
Jadual 6.3	Taburan Etnik Mengikut Bahagian Di Sabah Tahun 2000	134
Jadual 6.4	Statistik Perkahwinan Campur/ Etnik Yang Didaftarkan Di Jabatan Pendaftaran Kota Kinabalu (1994-2004)	138
Jadual 6.5	Penduduk Bumiputera Sabah Tahun 1980	139

SENARAI SINGKATAN

Yg. Bhg.	Yang Berbahagia
Dr.	Doktor
Prof.	Profesor
A/L	Anak Lelaki
UMS	Universiti Malaysia Sabah
USNO	United Sabah Nasional Organisation
BERJAYA	Bersatu Rakyat Jelata Sabah
UMNO	United Malays Nasional Organisation
MCA	Malaysia Chinese Association
MIC	Malasian Indian Congress
UNKO	United Nasional Kadazan Organisation
UPMO	United Nasional Pasok-momogun Organisation
PBRB	Parti Bersatu Rakyat Sabah
SAPP	Sabah Progressive Party
PBS	Parti Bersatu Sabah
AKAR	Angkatan Keadilan Rakyat
LDP	Liberal Democratic Party
KDCA	Kadazandusun Cultural Association
USA	United States Of America
KK	Kota Kinabalu
SPSS	Statistic Package for Social Sciences

UMS
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

SENARAI LAMPIRAN

Halaman

Lampiran A	Jadual Kumpulan Etnik Pribumi Sabah Mengikut Jabatan Muzium Sabah	160
Lampiran B	Jadual Kumpulan Etnik Pribumi atau Bumiputera Sabah Mengikut Klasifikasi Kerajaan Persekutuan Malaysia	161
Lampiran C	Jadual Pola Kekerapan Interaksi Etnik Responden Berdasarkan Etnik	162
Lampiran D	Jadual Pola Kekerapan Interaksi Etnik Responden Berdasarkan Jantina	163
Lampiran E	Jadual Indeks Interaksi Etnik Responden Berdasarkan Tempat Tinggal Asal	164
Lampiran F	Jadual Pola Kekerapan Interaksi Etnik Responden Berdasarkan Latarbelakang Etnik Keluarga	165
Lampiran G	Jadual Indeks Interaksi Etnik Responden Kadazandusun dan Bajau Mengikut Perbezaan Agama	166
Lampiran H	Jadual Indeks Interaksi Etnik Responden Kadazandusun dan Bajau Dengan Kumpulan Etnik yang Berbeza Agama	167
Lampiran I	Jadual Indeks Interaksi Etnik merentasi perbezaan agama Responden Kadazandusun dan Bajau Mengikut Tahap Amalan Keagamaan	168
Lampiran J	Jadual Tahap Toleransi Etnik Responden Berdasarkan Perbezaan Etnik	169
Lampiran K	Jadual Tahap Toleransi Etnik Mengikut Jantina Responden	170
Lampiran L	Jadual Tahap Toleransi Etnik Mengikut Tempat Tinggal Asal Responden	171
Lampiran M	Jadual Tahap Toleransi Etnik mengikut Latarbelakang Etnik Ibu bapa Responden	172
Lampiran N	Jadual Indeks Toleransi Etnik Responden Kadazandusun dan Bajau Mengikut Perbezaan Agama	173
Lampiran O	Jadual Indeks Toleransi Etnik Mengikut Etnik, Agama dan Tahap Amalan Keagamaan	174

Lampiran P	Jadual Indeks Toleransi Etnik Responden Kadazandusun dan Bajau Terhadap Individu Dari Kumpulan Etnik dan Agama Lain	175
Lampiran Q	Borang Soal Selidik Kajian	176

UMS
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

BAB 1

PENGENALAN

1.0 PENDAHULUAN

Masyarakat moden hari ini, hampir semuanya memperlihatkan ciri-ciri kependudukan yang bersifat pelbagai etnik. Kepelbagaian dari segi ciri-ciri kebudayaan dan identiti ini banyak menimbulkan masalah khususnya dalam mewujudkan interaksi sosial, toleransi dan perpaduan di kalangan penduduk pelbagai etnik di sesebuah negara. Justeru masalah-masalah ini telah menjadi permasalahan utama dalam politik khususnya untuk membentuk perpaduan dalam masyarakat berbilang etnik di negara-negara moden di seluruh dunia (Horowitz, 1985: xi; Connor, 1978: 382; Wardhaugh, 1987:52) termasuk masyarakat di Malaysia.

Mewujudkan suasana hubungan harmoni dalam masyarakat berbilang etnik seperti di Malaysia bukanlah perkara mudah untuk dicapai. Ia bukan sahaja amat bergantung kepada faktor-faktor makro seperti perubahan politik, ekonomi, sosial serta peristiwa-peristiwa dalam sejarah masyarakat, tetapi ia juga dipengaruhi oleh faktor-faktor mikro yang beroperasi di peringkat interaksi harian masyarakat¹ (Cooley, 1909 dalam Mariappan, 1996: 312; Nash, 1989: 30). Faktor-faktor mikro ini menjelma menerusi berbagai bentuk amalan seperti budaya, penggunaan bahasa dan agama bahkan amalan seperti ini boleh dijadikan sebagai identiti penting sesuatu kumpulan etnik (Anderson & Taylor, 2004: 312).

Contohnya seperti amalan agama, perbezaan amalan agama di antara kumpulan-kumpulan etnik dalam masyarakat secara langsung boleh mengukuhkan perasaan keetnikan dan semangat kekitaan di kalangan ahli-ahli kumpulan etnik yang

---

¹ Idea melihat peringkat hubungan sosial dalam masyarakat khususnya dalam kajian sosiologi telah diperkenalkan oleh Cooley 1909. Cooley membezakan hubungan sosial dalam masyarakat kepada dua peringkat iaitu peringkat *Primer* dan peringkat *Secondary*.

berlainan (Enloe, 1970: 24-27; Means, 1976: 17-18). Malah agama juga mampu mempengaruhi sikap dan tingkahlaku individu dalam kehidupan seharian khususnya dalam interaksi merentasi sempadan etnik (Enloe dalam Hutchinson & Smith, 1996: 199-200). Contohnya dalam hal pemilihan pasangan berkahwin, rakan, pemimpin dan jiran. Oleh itu, kajian ini cuba memahami faktor tersebut, iaitu pengaruh agama ke atas interaksi dan toleransi etnik di kalangan penduduk etnik pribumi² di negeri Sabah.

1.1 MASYARAKAT PELBAGAI ETNIK DI SABAH

Untuk memahami hubungan etnik di Sabah, terlebih dahulu dijelaskan secara umum latarbelakang negeri Sabah dan kumpulan-kumpulan etniknya. Negeri Sabah yang dahulunya dikenali sebagai *North Borneo* adalah negeri kedua terbesar di Malaysia dan terletak di bahagian utara Pulau Borneo (Ismail, 2004:25). Sabah meliputi kawasan seluas 73,997 kilometer persegi (Jabatan Perangkaan Kota Kinabalu, 2003) dan kawasan pantai sepanjang 14,400 kilometer yang bersempadanan dengan Laut Cina Selatan yang terletak di Pantai Barat, Laut Sulu di sebelah Timur Laut dan Laut Celebes di sebelah Selatan (Jabatan Muzium Sabah, 2002). Sabah yang terkenal dengan gelaran "Negeri Di Bawah Angin atau Bayu", bukan sahaja kaya dengan keindahan alam semulajadinya tetapi juga kaya dengan warisan budaya masyarakatnya. Kekayaan warisan budaya masyarakatnya ini dicerminkan melalui kepelbagaian kumpulan etnik dan juga agama pendudukannya.

1.1.1 Komposisi Penduduk

Penduduk di negeri Sabah pada tahun 2000 di kategorikan kepada lapan kumpulan etnik utama iaitu Kadazandusun, Bajau, Murut, Melayu, Bumiputera Lain, Cina, Lain-lain dan Bukan Warganegara (Banci Penduduk dan Perumahan, 2000: 35). Etnik Kadazandusun dan Bajau merupakan kumpulan etnik utama yang terbesar di negeri Sabah iaitu mewakili lebih 30% daripada jumlah keseluruhan penduduk negeri

---

² Istilah Pribumi walaupun didakwa oleh beberapa pihak sebagai berbeza dengan istilah Bumiputera tetapi dalam kajian ini penulis menggunakan kedua-dua istilah ini dengan maksud yang sama. Ini kerana penulis menggunakan kedua-dua istilah ini bukan untuk membuat perbandingan antara penduduk Pribumi atau Bumiputera tetapi untuk menggambarkan penduduk Sabah secara keseluruhannya. Justeru itu, penulis menggunakannya kedua-dua istilah ini secara silih berganti untuk menerangkan etnik pribumi atau etnik bumiputera Sabah.

Sabah. Dipercayai kumpulan etnik yang pertama sampai di Sabah ialah Dusun³ (istilah yang digunakan sebelum penggunaan istilah Kadazandusun) dan Murut. Mereka di katakan sampai ke benua Asia melalui proses migrasi kira-kira 1,500 hingga 1,000 sebelum masihi (William, 1965: 5). Kelompok ini secara umumnya disebut Melayu-Proto yang mengamalkan rumpun Austronesia (Collins, 1998:3-4, Bellwood, 1985: 103).

Jadual 1.0: Jumlah Penduduk Mengikut Kumpulan Etnik di Negeri Sabah Tahun 2000

Kumpulan Etnik/Kaum	Jumlah	Peratusan (%)
Kadazandusun	479,944	18.44
Bajau	343,178	13.18
Murut	84,679	3.25
Melayu	303,497	11.66
Bumiputera Lain	390,058	14.98
Cina	262,115	10.07
Lain-lain	125,190	4.9
Bukan Warganegara	614,824	23.62
Jumlah	2,603,485	100

Sumber: Banci Penduduk Dan Perumahan, Jabatan Perangkaan Malaysia (2000)

Masyarakat di Sabah pada peringkat awalnya adalah terdiri daripada kumpulan-kumpulan etnik pribumi sahaja. Kumpulan-kumpulan etnik pribumi ini mempunyai bilangan yang banyak dan sebahagian besar kumpulan-kumpulan etnik tersebut direkodkan dalam kategori kumpulan etnik bumiputera lain dalam Banci Penduduk Dan Perumahan Sabah tahun 2000. Kumpulan etnik pribumi yang utama selain Kadazandusun, Murut dan Bajau ialah Paitan. Terdapat juga kumpulan etnik dan sub etnik penduduk pribumi lain seperti Ida'an, Kwijau, Tatana, Lotud, Rungus, Sukang, Tangara, Kimaragang, Garo, Tobilung, Kedayan, Dumpas, Minokok, Rumanau, Mangkaak, Bundu, Makiang, Malapi, Sinapuru, Sinabu, Kolobuan, Pingas,

³ Dusun adalah istilah yang digunakan untuk menggambarkan komuniti Dusun di Sabah sebelum wujudnya identiti Kadazandusun pada tahun 1963. Dusun merujuk Kadazandusun. Pada hari ini kedua-dua istilah ini masih digunakan dan ia menggambarkan kumpulan etnik yang sama. Penulis menggunakan kedua-dua istilah ini secara silih berganti mengikut data yang dipetik dari tulisan penulis-penulis lain.

Tidong, Songsogon, Gonsomon, Tuhawan, Tutung, Liwan, Tolinting, Bonggi, Gana-Dusun, Paitan, Lingkabu, Ngabai, Tombonuo, Lobo, Murut, Tindal, Bisaya dan Orang Sungai (Mat Zin, 2003: 24).

Jumlah kumpulan etnik pribumi di Sabah ini walau bagaimanapun berbeza-beza seperti yang didakwa oleh beberapa pihak. Bilangan kumpulan etnik pribumi di Sabah seperti dalam rekod yang dipamerkan di Jabatan Muzium Sabah, ialah 72 kumpulan etnik (Jabatan Muzium Sabah 2007). Manakala Pendaftar Pertubuhan Cawangan Sabah merekodkan 41 kumpulan etnik (Pendaftar Pertubuhan Cawangan Sabah, Fail 1212/76). Kerajaan persekutuan Malaysia pula mengklasifikasikan hanya 28 kumpulan etnik pribumi dan bumiputera sahaja. Rujuk Lampiran A Jadual etnik pribumi Sabah mengikut klasifikasi Jabatan Muzium Sabah dan Lampiran B Jadual kumpulan etnik pribumi dan bumiputera Sabah mengikut klasifikasi kerajaan persekutuan di muka surat 160 dan 161.

Komposisi penduduk di Sabah dikatakan telah berubah menjadi sebuah masyarakat majmuk terutamanya ekoran daripada proses migrasi yang berlaku seawal kurun ke 10 masihi lagi dari Tanah Besar China, India, Kepulauan Philipina dan Sulu, Kepulauan Cocos dan Maluku, Indonesia dan lain-lain (<http://www.idesa.net.my/modules/news/makepdf.php?storyid=297>). Kedatangan orang Cina secara besar-besaran pula berlaku seawal tahun 1820-an dari tanah besar dan Hong Kong (Khuo, 1979: 13-14). Percampuran masyarakat pelbagai etnik di Sabah bertambah lebih kompleks lagi semasa pemerintahan *British North Borneo Chartered Company* pada tahun 1881-1946 yang telah membawa banyak masuk buruh asing untuk menampung kekurangan tenaga buruh ketika itu (Tregonning, 1967: 153).

Pihak British yang mengambil pekerja-pekerja upahan dari luar mengakibatkan berlakunya kemasukan beramai-ramai tanpa sekatan terutamanya dari Kalimantan dan Filipina. Pendatang-pendatang ini dikehendaki bekerja dalam sektor perladangan tembakau sekitar tahun 1900 dan 1910 dan getah sekitar tahun 1910 dan 1940 (<http://www.idesa.net.my/modules/news/makepdf.php?storyid=297>). Kemasukan imigran luar yang dibawa oleh pihak British pada awalnya bertujuan

untuk kepentingan ekonomi juga telah menyumbang kepada pembentukan masyarakat pelbagai etnik dan agama pada hari ini.

1.1.2 Komposisi Agama

Dari segi kepercayaan agama pula, penduduk bumiputera Sabah sebelum kedatangan agama Islam dan Kristian dipercayai menganut *Pagan*⁴. William (1965), pernah menulis tentang masyarakat Dusun di *North Borneo* sebelum kedatangan Islam dan Kristian sebagai masyarakat yang mengamalkan budaya Pagan (William, 1965: 5). Istilah Pagan membawa maksud seseorang atau sekumpulan masyarakat yang tidak menyembah tuhan dan masyarakat *Pagan* ini berbeza dengan masyarakat Kristian, Yahudi, Islam, Buddha, Hindu dan masyarakat yang menganut beberapa agama lain (Ensiklopedia Indonesia, 1984: 2504). Dengan erti kata lain istilah *Pagan* bermaksud masyarakat yang tidak beragama. Masyarakat *Pagan* ini percaya kepada semangat, roh, hantu dan iblis. Kepercayaan terhadap makhluk halus ini diterjemahkan ke dalam kehidupan seharian seperti pertanian, pantang larang dan mantera (Mat Zin, 2003: 23).

Walau bagaimanapun, kedatangan Islam dan Kristian selepas itu telah mengubah spektrum kepercayaan masyarakat di Sabah. Islam dipercayai sampai ke sekitar Sabah pada abad ke-10 (Muhiddin, 1990: 2) dan tersebar luas dalam masyarakat pada abad ke-15 (Ismail, 1989: 61-62) iaitu berdasarkan catatan pengislaman Abdullah seorang suku kaum Idahan di Lahad Datu pada tahun 1408 (Tom & Barbara, 1969-70: 227). Manakala agama Kristian pula berkemungkinan sampai di Borneo apabila Father Odoric, seorang paderi Franciscan dan juga seorang mubaligh Kristian pertama telah sampai di Borneo pada tahun 1332 (Parsons, 1967:

---

⁴ Istilah Pagan digunakan sejak awal sejarah Yunani-Rom untuk orang yang tidak menganuti ajaran Kristian dan mereka yang tidak memuja tuhan yang benar. Pernah juga digunakan bagi merujuk kepada orang Islam semasa Perang Salib tetapi pengertian modennya sudah berubah kepada seseorang yang tidak menyembah Tuhan berlainan seperti yang diamalkan oleh orang Kristian, Yahudi, Islam, Buddha, Hindu dan Sebagainya. Untuk keterangan lanjut sila rujuk Ensiklopedia Indonesia.1984:2504. Selain itu, dari perspektif Antropologi istilah pagan biasa digunakan oleh tentera Rumawi untuk menghina orang awam. Lihat Rutter.1985:30. Pada permulaan wujudnya agama Kristian, pihak gereja menggunakan istilah Miles Christi untuk askar Kristus yang menganut agama Kristian, manakala istilah Paganus digunakan kepada mereka yang masih belum menukar agama. Walau bagaimanapun, di Borneo Utara, Pagan tidak membawa maksud menghina, tetapi merujuk kepada mereka yang tidak beragama, khususnya yang tidak menganut agama Islam dan Kristian.

137). Penerimaan Kristian di Sabah kemudiannya mula tersebar meluas melalui usaha kerajaan British apabila Labuan jatuh ke tangan mahkota Inggeris pada tahun 1846 (Baker, 1965: 20). Usaha Kristianisasi di Sabah bertambah rancak apabila British menguasai *North Borneo* selepas itu melalui syarikatnya British *Chartered Company* pada tahun 1881 (Muhiddin, 1990: 12). Jadual 1.1 menunjukkan statistik jumlah penduduk Sabah mengikut agama dan etnik pada tahun (1960). Kumpulan etnik di Sabah ketika itu dikategorikan kepada tujuh kumpulan iaitu Kadazan, Bajau, Murut, Cina, Lain-lain suku, Eropah dan Lain-lain.

Jadual 1.1: Jumlah Penduduk Mengikut Agama dan Etnik di Sabah 1960

Kumpulan Etnik	Jumlah Penduduk	Islam	Kristian	Lain-lain
Kadazan	145,224	9,880	36,148	99,201
Bajau	59,710	59,421	12	227
Murut	22,138	687	4,598	16,853
Cina	104,542	520	24,352	79,670
Lain-lain Suku	97,421	69,035	2,113	8,213
Eropah	1,896	162	1,657	77
Lain-lain	44,485	32,619	6,367	2,499
Jumlah	475,416	172,324	75,247	206,740

Sumber: Buku Cenderamata Sempena Perasmian Masjid Negeri Sabah (1977. hlm:41)

Fahaman agama yang menjadi amalan sebahagian besar penduduk di Sabah pada tahun 1960 ialah agama Islam dan Kristian. Penganut agama Islam mewakili jumlah penduduk seramai 172,324 dan penganut Kristian ialah seramai 75,247 orang. Kumpulan etnik Bajau adalah kumpulan etnik yang utama mewakili jumlah terbesar sebagai penganut agama Islam. Manakala kumpulan etnik Kadazan pula mewakili kumpulan etnik utama terbesar sebagai penganut agama Kristian. Agama Islam dan Kristian selepas itu terus berkembang dan tersebar dalam masyarakat Sabah. Kedua-dua kumpulan agama ini menjadi kumpulan agama yang paling dominan di Sabah sehingga kini. Jadual 1.2 muka surat 7 adalah taburan penduduk Sabah mengikut kumpulan etnik dan agama pada tahun (2000). Pada ketika ini, kumpulan etnik di Sabah dikategorikan kepada lapan kumpulan etnik iaitu

Kadazandusun, Bajau, Murut, Melayu, Bumiputera Lain, Cina, Lain-lain dan Bukan Warganegara.

Jadual 1.2: Jumlah Penduduk Sabah Mengikut Kumpulan Etnik Dan Agama Di Sabah Tahun 2000

	Kadazan dusun	Bajau	Murut	Melayu	Bumi putera Lain	Cina	Lain-lain	Bukan Warga negara
Kumpulan Etnik								
Islam	100,968	342,421	11,698	303,497	273,092	8,589	107,782	510,238
Kristian	359,210	383	70,054	-	100,776	81,475	14,301	98,634
Hindu	67	1	10	-	48	323	2,075	312
Buddha	2,945	42	268	-	6,716	154,119	448	1,760
Confucious/ Tao/ agama tradisi lain orang Cina	566	-	27	-	491	9,409	13	128
Agama Suku	130	-	11	-	69	150	3	33
Lain-lain	2,585	5	1,324	-	1,882	1,120	421	222
Tiada agama	11,846	244	1,247	-	6,039	6,163	63	996

Sumber: Banci Penduduk Dan Perumahan Malaysia, Jabatan Perangkaan Malaysia (2000)

Bilangan penganut agama Islam dan kristian yang ramai ini menyebabkan orang luar dan kebanyakan pengkaji mengkelaskan kumpulan etnik di Sabah kepada tiga kategori iaitu kumpulan etnik bumiputera Islam, kumpulan etnik bumiputera bukan Islam dan kumpulan etnik bukan bumiputera (Roff, 1969: 335, Rooney, 1981: 211, Ongkili, 1967: 51, Means, 1968: 294). Pengkelasan kumpulan etnik di Sabah berdasarkan kepercayaan agama ini sedikit sebanyak menambahkan lagi polarisasi antara etnik kerana kebanyakan kumpulan etnik pribumi Islam dan kumpulan etnik pribumi bukan Islam majoritinya menetap di kawasan yang berlainan. Polarisasi kumpulan etnik di Sabah walaupun agak kompleks sedikit berbanding di Semenanjung Malaysia, tetapi ia juga menunjukkan persamaan. Persamaan tersebut ialah identiti etnik dan fahaman agama penduduk di Sabah saling berkait rapat dan boleh dijadikan sebagai sempadan politik, ekonomi dan sosial dalam masyarakat. Di semenanjung Malaysia gambaran kumpulan etniknya seperti berikut;

"...kedua-dua unsur ini kekal di zaman penjajahan sehingga kini. Setiap golongan etnik mengamalkan satu agama, iaitu orang-orang Melayu beragama Islam, orang India beragama Hindu dan orang-orang Cina pula mengamalkan satu agama yang secara amnya merupakan satu percantuman di antara ajaran Lao-tze, Kung Fu tze dan Buddha" (Malaysia Kita, 1991: 260).

Di Sabah keadaan pemisahan agama antara kumpulan etnik juga berlaku. Kumpulan etnik Kadazandusun, Rungus, Murut dan beberapa sub kumpulan etnik lain mengamalkan fahaman agama Kristian. Manakala Bajau, Iranun, Suluk, Bugis, Brunei, Bisaya, Kedayan dan beberapa kumpulan etnik lain pula mengamalkan fahaman agama Islam. Cina seperti biasa majoritinya mengamalkan fahaman agama Buddha. Tetapi identiti agama mengikut kumpulan etnik tidak begitu jelas memandangkan anggota kumpulan etnik yang majoritinya beragama Kristian seperti Kadazadan, Murut dan Rungus ada juga yang menganut agama Islam. Begitu juga anggota kumpulan-kumpulan etnik yang majoritinya beragama Islam ada juga yang menganut agama lain.

1.1.3 Petempatan Dan Kegiatan Ekonomi Penduduk

Petempatan penduduk pribumi Sabah pula agak berselerak dan kebanyakannya mendiami kawasan pedalaman dan kawasan pesisir pantai sejak dahulu lagi. Penduduk pribumi bukan Islam seperti Dusun, Murut, Rungus dan sub kumpulan etnik lain yang mengamalkan kepercayaan animisme pada suatu masa dahulu tidak suka bergantung kepada sumber laut. Kebanyakan kumpulan etnik ini mengamalkan kegiatan ekonomi tradisional dan menetap di kawasan pedalaman. Manakala masyarakat pribumi Islam Sabah yang terdiri daripada etnik Bajau, Iranun, Sulu, Bisaya, Melayu-Brunei, orang Sungai dan beberapa lagi kumpulan etnik lain kebanyakannya menetap di kawasan pesisir dan mengamalkan kegiatan ekonomi sebagai nelayan (Mat Zin, 2002: 3). Sather (1968), dalam kajiannya juga ada menerangkan tentang kumpulan etnik Islam seperti Bajau dan kumpulan etnik lain yang menetap di kawasan pesisir pantai seperti berikut;

"...the Bajau are Muslim and they share with the Suluk and other Muslim group of costal Sabah and the southern Philippines many Muslim traditions inclusive of death ceremony and the mortuary art" (Sather, 1968: 102)

Perbezaan dari segi tempat tinggal bagi kebanyakan masyarakat peribumi Sabah masih jelas sehingga kini. Petempatan di kawasan pedalaman dan kawasan pantai merupakan garis pemisah yang seolah-olahnya menentukan sistem kepercayaan khususnya yang beragama Islam atau agama lain (Jones, 1960: 97). Walaupun begitu, taburan etnik mengikut kawasan pula tidak begitu jelas kerana kebiasaannya di setiap kawasan tidak ada kumpulan etnik yang dominan. Penduduk di setiap kawasan di Sabah menunjukkan komposisi etnik yang bercampur sejak dulu lagi. Contohnya di Penampang majoriti penduduknya adalah etnik Kadazan dan Cina. Kota Belud, Tuaran dan Likas majoritinya etnik Bajau, Bugis dan Iranun. Manakala Papar bagi etnik Brunei dan Bajau, Beaufort etnik Bisaya dan Brunei, Sipitang etnik Kedayan dan Brunei, Keningau etnik Murut, Dusun dan Cina. Ranau dan Tambunan majoriti penduduknya etnik Dusun dan Murut, Kinabatangan etnik Orang Sungai, Idahan dan Bugis. Semporna, Lahad Datu dan Sandakan majoriti penduduknya adalah dari kalangan etnik Idahan, Bajau, Suluk dan Bugis. Jadual 1.3 menunjukkan taburan penduduk di setiap bahagian di Sabah mengikut tujuh kumpulan etnik utama seperti yang direkodkan dalam Banci Penduduk dan Perumahan Sabah tahun 2000.

Jadual 1.3: Taburan Etnik Mengikut Bahagian di Sabah Tahun 2000

Etnik	Tawau	Sandakan	Pantai Barat/ Kota Kinabalu	Kudat	Pedalaman
Melayu	100099	60554	101926	5731	35187
Kadazan/Dusun	16659	42632	263486	45319	111848
Bajau	132835	42747	138996	19082	9516
Murut	2945	1152	4982	219	75381
Bumiputra Lain	68611	107792	83850	78629	51176
Cina	49672	64442	120890	7960	19151
Lain-lain	57172	32097	23736	3200	8985
Jumlah	427993	351416	737866	160140	311244

Sumber: Banci Penduduk Dan Perumahan Jabatan Perangkaan Malaysia (2000)

1.1.4 Politik Dan Persatuan Sosial

Dari segi politik, di Semenanjung Malaysia UMNO parti politik bagi kaum Melayu, MCA bagi kaum Cina dan MIC bagi kaum India. Di Sabah parti-parti politik tidak begitu